

HİNT VE YUNAN MİTOLOJİLERİNDE ANDROJENLİK¹

Gökhan AKMAZ*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, toplumların mitolojileri ve kültürlerinde yaşanan toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşümünü ele almaktır. Bu çalışma, androjen özelliklere sahip Hint tanrısı Şiva ve Yunan tanrısı Dionysos'u ele alacaktır. Androjenlik terimi mitolojide, eril- dişil karşıtlığı bağlamında, ayrıştırılan tüm nitelikleri bir araya getirerek, tüm kutuplulukları ortadan kaldırmayı ifade eder: Buna göre her şey, hiçbir ayırım gözetmeksizin holistik bir biçimde bir arada olmalıdır. Bu holistik dünya görüşünde hiçbir şey bir diğerinden üstün veya aşağı değildir. Bu eşitlikçi dünya düzeninde ataerkil eril kültür tarafından yaratılan iyi- kötü gibi karşıtlıklar henüz oluşmamıştır. Mitolojide bu dönem anaerkinde tekabül etmektedir. Zamanla ataerkil mitlerin, anaerkil mitlerin yerini aldıkları görülmektedir. Bununla birlikte yukarıda bahsedilen eşitlikçi dünya düzeninin bozulduğu ve ayrıştığı görülmektedir. Birbirinden iki zıt kutup misali kopan bu parçalara ataerkil kültür tarafından zıt değerler atfedilmiştir. Dolayısıyla, yer- gök kutupluluğu bağlamında yer, cehennem ve ölümler diyarı ile ilintilendirilerek, karanlık ve kötücül özelliklerle anılmaya başlanırken; aydınlık ve cennetle ilintilendirilen gök ise tanrıların ikametgâhı olarak kutlanmıştır. Örnek vermek gerekirse Hint tanrısı İndra'nın ikametgâhı Svarga ve İndra ile benzer özelliklere sahip olan Yunan tanrısı Zeus'un ikametgâhı Olympos göksel olarak nitelendirilirler. Aydınlık- karanlık, yer- gök, cennet- cehennem, iyi-kötü olarak yapılan tüm bu ayrıştırmaların temeli ise kadın- erkek kutupluluğu ile ilgilidir. Yer/ Toprak kadın ile gök ise tanrı ile dolayısıyla erkek ile ilişkilendirilmektedir. Tüm bu ayrıştırmalar zamanla öyle bir noktaya varır ki insanlık artık karşıt olarak gördüğü her şeyi ötekileştirerek alçaltma eğilimi gösterirken kendine ait olarak gördüğü her şeyi ise yüceltmeye başlamıştır. Kültür tarihi boyunca yaşanan tüm savaşların, ırkçılığın ve felaketlerin kaynağının bu ayrışmanın bir sonucu olduğunu söylenebilir.

Mitolojide, kadın- erkek karşıtlığı temelinde yaratılan, bu dualizmin androjen varlıklar/ tanrılar sayesinde aşıldığı görülebilmektedir. Androjenliğin (andros + gyn= erkek + kadın), sadece kadın ve erkeğin tek vücutta bir aradalığını değil, aynı zamanda kadın- erkek kutupluluğu altında ayrıştırılan her şeyi bir araya getirerek, kültürel bir ütopya oluşturduğu söylenebilir. Hint tanrısı Şiva ve Yunan tanrısı Dionysos bu bağlamda ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Doğa- Kültür, Androjenlik, Cinsiyet rolleri, Hint-Yunan.

¹ Bu çalışma, Gökhan AKMAZ tarafından, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Hindoloji) Bölümünde, Prof. Dr. Korhan KAYA'nın danışmanlığında yürütülen “Şiva ve Dionysos: Hint ve Yunan Mitolojilerinde Doğa ile Kültür Bütünlüğü” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Hindoloji) Bölümü, gokhanakmaz@hotmail.com

ANDROGYNY IN INDIAN AND GREEK MYTHOLOGIES**ABSTRACT**

The aim of this study is to examine the transformation of gender roles in the mythologies and cultures of societies. This study will deal with the Indian god Shiva and the Greek God Dionysus who have androgenic properties. The term androgyny in mythology means to eliminate all polarities, in the context of masculine-feminine opposition: Accordingly, a holistic reading is required. In this holistic worldview nothing is superior or inferior to the other. In this egalitarian world order, oppositions such as good vs. bad have not yet been formed by the patriarchal masculine culture. In mythology this period corresponds to the matriarchy. In the course of time matriarchal myths, have been replaced by patriarchal ones. In accordance with this, it is seen that the above-mentioned egalitarian world order is distorted and discriminated. These two fragments, which are broken apart as two opposite poles, are attributed to the opposite values by the patriarchal culture. Therefore, in the context of the earth- sky binarism the earth is associated with the hell and land of deads; the sky associated with light and heaven, is blessed as the residence of the gods. For instance, Svarga, the residence of Indian god Indra, and Olympos, the residence of the Greek god Zeus, are considered as heavenly. The basis of all these binarisms established as light-dark, earth-sky, heaven-hell, good-bad, is related to female vs. male polarity. The earth is associated with the woman, and the sky is associated with the god and therefore with the man. All these binarisms have reached such a point that humans have inclined to consider their values as superior while the other end of these binary oppositions as inferior. It can be said that all these wars, racism and disasters that have been experienced throughout the history of culture are the result of this binary oppositions.

In mythology, it can be seen that this dualism, created on the basis of female vs. male opposition, has been overcome by androgen beings / gods. Androgyny (andros + gyn= male + female) can be said to have created a cultural utopia by bringing together not only the male and female coexistence in one body, but also everything that is separated under the female vs. male binarism.

Key Words: Mythology, Nature- Culture, Androgyny, Gender Roles, Indian-Greek.

GİRİŞ

Toplumların mitolojileri incelendiğinde her ‘şeyin’ başlangıçta bir arada mutlu mesut bir şekilde yaşadığı bir dönemin varlığından bahsedilir. Bu yaratılış mitlerinde insanlar, başlangıçta, iki cinsiyete sahip androjen varlıklar olarak tasvir edilirler. “İlk neden eril veya dişil olarak, tanrı veya tanrıça olarak algılanabilir fakat her iki durumda da o, androjen veya transeksüel bir varlıktır” (Daniélou, 1992, s. 64). Ancak gelişen ataerkil din ve toplum yapısı sebebiyle bu prensiplerin zaman içerisinde iki ayrı kutup misali birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Pers mitolojisinde anlatılan bir mite göre Ahura Mazda ilk insan çiftini cennet bahçesinde tek bedende

yaşamlarını sürdürürlerken ayırır. Yunan mitolojisinde anlatılan bir mite göre ise ilk insan Prometheus tarafından çamurdan yaratılan androjen bir varlıktır.² Ancak zamanla güçlenen ve tanrılara karşı çıkmaya başlayan bu varlıklar, tanrılar tarafından birbirinden ayrılırlar, bu da tüm sorunları ve çatışmaları başlatan nokta olur. Bu ayrıştırmanın nedeninin ise eril tanrılarının, androjen varlıkların gücünden ve bilgeliklerinden haz etmemesinden kaynaklandığı açıktır.

Androjenlik konusunun karşılaştırmalı mitoloji bağlamında ele alınacağı bu çalışmada Şiva ve Dionysos adlı tanrılar incelenip, ikonografileri yapılmaya çalışılacaktır. Bu tanrılarının sahip oldukları tüm özellikler ve androjen tanrılar olarak betimlenmeleri onların, en eski tanrılarının başında geldiğini ortaya koyar.³ Onlar, tüm bu özelliklerinden ötürü yukarıda da bahsedilen cinsiyetçi ayrışma dönemine ait androjen tanrılardır.

HİNT VE YUNAN MİTOLOJİLERİNDE ANDROJENLİK

Mitler, insan hayatının, doğum, ölüm, cinsellik, cinsiyet gibi hayatın tüm alanlarını kapsamaktadırlar. Kültür tarihi boyunca yaratılmış olan mitler incelendiğinde, en temel konunun, cinsellik ve cinsiyetlerin oluşumu ve ayrışması üzerine dayandığı görülmektedir.

Cinsiyetlerin karışmış halini simgeleyen androjenlik bin yıllardır insanlığın ilgisini çekmektedir. Öte yandan androjenlik ve hermafroditlik sürekli olarak aynı özelliklere sahip olarak nitelendirilmelerine rağmen bu terimler birbirinden tamamen ayrı anlamlar ve misyonlar taşımaktadırlar. Androjenlik, aynı bedende kadın ve erkek cinsiyetlerinin uyumlu

² Prometheus ile Zeus'un çekişmesi akıl gücü ile ilgilidir. Titan soyundan olan Prometheus'un akıl yönünden üstün olduğu vurgulanır. Ancak bu akıl- logos ise yalnızca ataerkil baş tanrının Zeus'un tekelinde olmalıdır.

³ En eski tanrılar sözünden kasıt yaratılış mitlerinde bahsi geçen tanrılar/varlıklardır. Hint mitolojisinde her şeyi kapsayan yüce güç Brahma buna örnek olarak verilebilir. Rigveda'da (X, 90) yer alan Purusha da evrensel ruh Brahma ile benzer özelliklere sahiptir: "Purusha her şeydir, olmuş ve olacak olan her şeydir; kutsal yiyeceklerle beslenmeyen ölümsüzlüğün efendisidir" (Kaya, K., 2018, s. 905). "Erkeği ve kadını kapsayacak kadar genişti. Yere düşüp (pat) kendini ikiye böldü. Böylece koca (pati) ve karı (patnī) ortaya çıktı. O nedenle Yācnavalkya'nın dediği söz doğrudur: 'Kişi bir bütünün yarısı gibidir'" (Kaya, K., 2008, s. 10). Öte yandan Samkhya felsefesinde Prakṛiti ile birlikte bir düalizm söz konusudur. Bu düalizme göre Purusha ruh, Prakṛiti ise maddedir (Kaya, 2016, s. 151). "Prakṛiti 'dişi', Purusha 'erkek'tir" (Kaya, K., 2001, s. 70). Bu da tüm eril dişil dikotomileri ile uyumludur: Bu dikotomilerde dişil olan daima madde ile, eril olan ise daima ruh ile bir tutulur. Benzer şekilde, Praśna Upanishad'da Yaratıcı Tanrı'nın Pracāpati olduğu ve nesil (Pracā) istediği için çile doldurma yoluna gittiği, çilenin sonunda madde (Rayi) ve enerji (Prāna) çiftini oluşturduğu anlatılır (Kaya, K. 2008, s. 293).

birlikteliğine işaret ederken; hermafroditlikte böyle bir uyum bulmak zordur. Bunun sebebi ise kadın- erkek olarak ayrıştırılan cinsiyet rolleridir. Buradan hareketle androjenlikteki uyumlu birliktelik ve hermafroditlikteki kadının aşağı erkeğin ise üstün konumda bulunduğu uyumsuz birliktelik, bize androjenliğin en eski çağlardan beri var olduğunu düşündürür. Mitolojik anlamda androjenlik, sınırların henüz iyi- kötü kutupluluğu altında çizilmediği, dişil- eril dikotomilerinin henüz kodlanmadığı ve dünya bilgisinin bilinç düzeyinde henüz ayrışmadığı kültürel bellek evresine denk gelir.

Hemen her toplumun mitolojisinde yer alan çağlar altın çağ, gümüş çağ, demir çağ diye birbirinden ayrılmaktadır. Mitoloji ve edebiyat tarihi bağlamında bu dönem aslında mutlu mesut bir şekilde kurtla kuzunun yan yana yaşadığı *altın çağa*, psikanaliz açısından bakıldığında ise toplumların ve bireylerin *bebeklik* dönemine tekabül eder. Bu dönemde bireyselleşme ve kadın- erkek kutupluluğu henüz ortaya çıkmamıştır. Aydınlanmacı ve ilerlemeci eril akıl merkezli durumun aksine her şeyin tasnif edildiği aydınlanmacı progresif gelişme ve logosantrik durum değil, aksine eski mutlu birlikteliği arzulayan ve tüm ihtiyaçların karşılandığı ve en önemlisi bütün bedeni sarıp sarmalayan bir eros, yani kozmik çekim gücü söz konusudur. Kadın ve erkeğin uyumlu birlikteliğini simgeleyen androjenlik bu erosun en çarpıcı göstergesidir.

Platon'un Şölen adlı eserinde anlatılan ve Apollon tarafından son verilen bu birlikteliğin eşcinselliği rasyonalize etmek amacıyla vurgulandığı açıktır. Bu mite göre insanlar başlangıçta üç çeşitmiş: sadece erkek, kadın diye ayrılmıyormuş bir üçüncü cins daha varmış ve bu üçüncü cins her iki cinsiyete de sahipmiş! Kadın ve erkeğin bir aradalığı anlamına gelen bu üçüncü cinsin adı gibi kendi de hem kadın hem de erkeği barındırıyormuş. Dört elli dört kollu olarak betimlenen bu varlıklar birbirine eşit, ama ters yöne bakan iki beden bir araya gelmesinden oluşuyorlarmış. Zamanla göğe tırmanmaya ve tanrıları provoke etmeye başlayınca Zeus ve diğer tanrılar toplanmışlar ve bu soruna bir çare aramışlar. Bu varlıkları tamamen yok ederlerse, kendilerine sunulan kurbanlardan olacaklarmış, ancak bu şekilde güçlenmeleri ve kendi başlarına buyruk bir şekilde davranmaları da affedilemezmiş. En nihayetinde Zeus bu varlıkları ikiye böleceğini, bu sayede hem güçten düşeceklerini hem de sayıları arttıkça tanrıların işine daha fazla yarayacaklarına karar vermiş. Önce bu varlıkları kendisi iki eşit parça olacak şekilde ortadan ikiye ayırmış daha sonra Apollon'a bu varlıkların başlarını öne çevirmesini ve yaralarını iyileştirmesini söylemiş. Apollon da söylenenleri yapmış. Ancak bu şekilde ayrılan bu varlıklar diğer yaralarını özleyiyor ve birbirinden ayrı hiçbir şey yapmak istemiyor, açlıktan ölüp gidiyorlarmış. Bu durum karşısında Zeus bu varlıkların cinsel

organlarını önlerine çevirerek onların böcekler gibi toprağa yumurta bırakarak değil çiftleşerek çoğalmalarını sağlamış (Platon, 2012).

Bu mite göre en başta insanlar erkek/ erkek, kadın/kadın ve erkek/kadın olmak üzere üç cinsiyetliymiş ki bu üç sayısı dikotomik iki sayısından daha mükemmel bir sayıdır ve mitolojide ve dinler tarihinde trimürti⁴ ve teslis gibi ilahi birliklere işaret eder. Bu pasajda dile gelen *cinsiyetler kozmolojisi* oldukça ilginçtir, zira yukarıda bahsettiğimiz üzere Şölen adlı eserin bu kısmı eşcinselliği açıklamak üzere tasarlanmış bir pasajdır: erkekliğin kökeni güneş, kadınlığın kökeni yer, “karışımın” kökeni ise hem güneşi hem de yeri bütüncül bir şekilde kapsamaktadır. Başka hiçbir şeye ihtiyaç dahi duymadan kendilerine yeten bu varlıkların en önemli özellikleri şüphesiz cinsiyet ayrımı ile ilgili olmadıkları içindir. Bu özellikleri sebebiyle de tanrıların öfkelerini üzerlerine çekmeye başlarlar. Ataerkil eril düzenin baş tanrılarında Zeus bu yuvarlak varlıkları/ insanları ayırmaya karar verir. Bu ayırma işi ise Eros- Logos karşıtlığını simgelemektedir: Burada bahsi geçen ayırma işleminin aslında cinsiyetlerin ayrışmasından ziyade bilinç düzeyinde bir ayrışma anlamına geldiği aşikârdır. Sonuçta bu ‘ameliyat’ ile rasyonalize edilmiş insanlar kendilerini yaratan ataerkil tanrılara şükreder hale geliyorlar. Dinler Tarihi bağlamında değerlendirecek olursak erotik bilinçsizlikten akıl yürüten varlığa giden bu yol ile cennetten kovuluş mitleri birbirleriyle ilgilidir: Adem ile Havva’nın yasak meyveyi yiyerek cennetten kovulmaları, sonrasında ise utanarak cinsel organlarını örtmeye çabalamaları bilinçlendiklerinin göstergesidir. Buna göre cinselliğin, akıl merkezli düzene geçerken tabulaştığını söylemek yerinde olacaktır.

Hint Avrupalı halkların inandığı ataerkil baş tanrı Zeus’un, yukarıda özet olarak anlatılan mitte, bu işlemi oğlu Apollon’a yaptırması ise bunun aslında ideolojik bir eylem olduğunu ortaya koyuyor: Aydınlanmacı ataerkil düzenin en önemli temsilcilerinden biri olan Apollon’un misojin bir yapıya sahip olduğu bu tanrıyla ilgili anlatılan mitlerden ve efsanelerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple de Apollon’un sahip olduğu özellikler ile insanların erotik birlikteliklerine son vermesi son derece uyumlu görünmektedir. Apollon ikiye ayrılan bu insanların derilerini göbek bağlarının olduğu yerde büzer ve kafalarını öne çevirir. Bunu yapmasındaki amaç ise insanların bu yarayı her daim görmeleri ve başlarına gelen tüm felaketlerin kaynağının eski kendini bilmez erotik birliktelikleri olduğunu hatırlamalarını sağlamaktır. Bu şekilde göbek bağı yerini tüm günahların kaynağı olarak kurumsallaştırır. Apollon’un bunu yapmasındaki amaç ise anne ile olan bağı simgeleyen göbek bağını günahkârlık yeri olarak göstererek anne ile olan bağı önemsizleştirme çabasıdır. Apollonik dünya

⁴ Brahmā, Vishnu ve Şiva’nın oluşturduğu Hint tanrı üçlemesi (Kaya, 2003, s. 188).

düzeninde sadece bir araç olarak görülen annelik son derece önemsiz ve ikincil konumdadır. Bu durum, yani anneliğin önemsiz bir araçtan ibaret olduğu Apollonik görüş Aiskhylos'un Oresteia Üçlemesindeki "Eumenidler" adlı son tragedyasında çok açık bir biçimde vurgulanır. Bu eserde kadının, Tanrıların izniyle belirli bir süre, tıpkı bir emanet gibi çocuğu içinde taşıdığı, erkeğin ise döl veren olarak başlıca üreten konumda olduğu vurgulanır (Aiskhylos, 2010, s. 33).

Tüm bunlardan hareketle, göbek bağı yerinin günahkârlık temsili olmasının, ataerkil ussal düzende, anneliğin bertaraf edilmeye çalışılmasıyla ilgili olduğu açıktır, zira bu düzene yani eşitlikçi anaerkil düzenden ayrıştırıcı ataerkil ussal düzene geçerken en büyük engel ve tehlike bir erkeğin bir kadına duyduğu bağlılık veya sevgidir. Freud'un ödipal dönem olarak adlandırdığı bu dönemin mitolojideki köklerinin tüm bu olgularla ilgili olduğu çok rahat bir biçimde söylenebilir.

Ancak tüm bu düşüncelerin, Platon veya Sokrates gibi düşünürlerden çok daha önce var olduğu görülmektedir. Kadının erkekten daha önemsiz ve aşağı bir konumda olduğu, erkeğin ise tüm özellikleri itibariyle kadından üstün konumda olduğu düşüncesi bu dönemlerden çok daha önceki dönemlerde de vurgulanmaktadır. Pisagor'un, kadın- erkek karşıtlığına dayanan, on adet karşıtlığı sıraladığı, batı kültürü tarafından büyük itibar gören "on karşıtlıklar tablosu" bu konu hakkında önemli ipuçları sunar:

Pisagor'un Karşıtlıklar Tablosu	
Sınırlı	Sınırsız
Tek	Çift
Tekillik	Çoğulculuk
Sağ	Sol
Erkek	Kadın
Dingin	Hareketli
Doğru	Yamuk
Işık	Karanlık
İyi	Kötü
Kare	Dikdörtgen

Yukarıda yer verilen tablo incelendiğinde kadına ait olarak gösterilen tüm özelliklerin eksik, kusurlu veya Apollonik dünya görüşünde tehlikeli olduğu görülmektedir. Kaos- Kozmos= Kadın- Erkek zıtlığı bağlamında bu tabloda kadına ait olarak gösterilen özellikler Kaos'a, erkeğe ait olarak gösterilen özellikler ise Kozmos'a tekabül eder. Tabloda gösterilen karşıtlıklar ele alındığında erkeğin mükemmelliğe ulaşmışlığın verdiği

durağanlığa ve kültür alanına; kadının ise güvenilmezliği, devingenliği ve diğer tüm özellikleri itibariyle doğa alanına ait olarak nitelendirildiği çok açık bir biçimde söylenebilir. Dolayısıyla bu tabloda karşıt olarak gösterilen özelliklerin mitolojide androjen tanrılar veya varlıklar sayesinde aşıldığı görülmektedir. Şiva ve Dionysos gibi androjen tanrıların tüm bu kutuplulukların karşısında kadının ve erkeğin bir ve eşit olduğunu vurgulamaları son derece önemlidir.

Bu tabloda ahenk, ideale kavuşma, uyumlu ölçüler ve kalıcı öğeler erillik ile; uyumsuzluk, ideal olanın bozulması, dinamiklik ve uyumsuz olan tüm unsurların ise dişillik ile bir tutulduğu söylenebilir. Buna göre mitlerde, cinsiyetten (kadın, erkek, androjen) bahsedilmediği durumlarda bile olguların, süreçlerin ve nosyonların bir anlamda kendiliğinden cinsiyetlendirildiği söylenebilir (Kaya, N. 2000, s. 7). Dolayısıyla bir tanrı her ne kadar eril özelliklere sahip olarak nitelendirilse de tıpkı Dionysos gibi gerek davranışları gerekse de kültürel misyonu açısından bakıldığında mitolojik anlamda, dişil özellikler de gösterebilir (Kaya, N. 2000, s. 29-38). Ataerkil sistemin ve eril ussal düzenin Yunan mitolojisindeki temsilcisi Apollon ise, sahip olduğu özellikler ve kültürel misyonu itibarıyla, Dionysos'un tam karşısında yer alır. Annelerin maddi dünyasını temsil eden Dionysos ise hiçbir kültürel edinci kabul etmez (Kaya, N. 2000, s. 40).⁵ Dişil prensibin sürekliliği ise maddenin dönüşümü ile ilgilidir. Hemen her kültürün mitlerinde en başta Kaos olduğu ve her şeyin dişil olarak nitelendirilen bu Kaosa içkin olduğu vurgulanır: dolayısıyla buradan erillğin de en başta bu Kaos'ta bulunduğu çıkarılabilir. İlk eril tanrılar/ varlıklar Ana Tanrıça'nın oğludur (Göttner-Abendroth, 1997).

Ataerkil yapılı mitlerde ve efsanelerde, Kaos'u, Kozmos'a çevirerek tüm bu karmaşayı ortadan kaldırmak ve en azından insanların güven içinde yaşayabilecekleri bir ortam sağlamanın ise daima eril tanrılar sayesinde olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda dişil olarak nitelendirilen maddeyi işleyerek kültürel olarak kullanılabilir hale getirmenin monoteist eril tanrılar sayesinde olduğu ataerkil yapılı mitlerde sürekli bir biçimde vurgulanır.

Hankiss'e göre Apollon, Yunan mitolojisinde eril kültür alanının temsilcisidir, korkularının üstesinden gelme, insanlık ve kültürü sonsuza kadar sürdürme, hastalıkların üstesinden gelme ve ölümü bile yenmeye dair kültürel inanç Apollonik strateji olarak adlandırılır (Hankiss, 2001, s. 184). Kurkzke de Apollon Dionysos kutupluluğuna işaret ederek, Apollon'un her insanı farklı kılan bireysellik prensibinin tanrısı iken, Dionysos'un ise bütün bu farklı özellikleri duygulara, güdülere ve bedene indirgeyerek her insanı

⁵ Burada anne kelimesi ile madde arasındaki bağı açıklamak yerinde olacaktır. Köken itibariyle bu kelime mutter, mother, madre, mata olarak karşımıza çıkar. Bu da materia, madde kelimesi ile yakından ilgilidir.

aynılaştırdığını vurgular. Friedrich Nietzsche'nin Tragedya'nın Doğuşu adlı eserinde Apollon- Dionysos kutupluluğu adı altında felsefi boyuta taşıdığını ve bu iki tanrıya aşağıda yer verilen tablodaki (Kurzke, 1985, s. 129) özellikleri atfettiğini belirtir:

Apollonik manevi alan	Dionizyak manevi alan
plastik sanatlar	Müzik
yürümek, konuşmak	dans etmek, şarkı söylemek
rüya (resimsel)	kendinden geçmişlik
Şekil	Şekilsizlik
bireysellik prensibine duyulan güven	bireysellik prensibinin çözülüşü
zaman ve mekan	Ebediyet
Nedensellik	kutsal delilik
kendini bilme, haddini bilme	kendinden geçmişlik, umursamazlık
sadelik, duruluk	aşırı tepkiler
kurgusal emniyet	korkudan titreme
anlayabilme kabiliyetine muktadir olanların ölçülü ve maneviyat açıdan zengin hayatı	kendini yakıp tüketerek Dionysos'a teslim edenlerin hayatı

Yunan mitolojisinde yer alan ve androjen özelliklere sahip olarak nitelendirilen Dionysos ataerkil baş tanrı Zeus (ölümsüz) ile Thebai prensesi Semele'nin (ölümlü) oğludur. Doğumu ise son derece ilginçtir: Semele, Zeus'un gerçek halini görmek ister, bunun üzerine tüm ihtişamıyla kendini gösteren Zeus'un karşısında yanarak can verir. Bu sırada Semele'nin hamile olduğunu gören Zeus cenini alarak baldırına diker ve hamilelik süresi bitince Dionysos'u baldırından doğurur. Dolayısıyla, Dionysos'un bu doğumu, babası Zeus'un klasik-eril formunun çözülmesine sebep olarak O'nu bir anlamda dişileştirir. Öte yandan annesinin ölümünün üstesinden gelememesi Dionysos'u delirtir. Bu da yukarıda alıntılanan Yuvarlak İnsan miti ve Freud'un ödipal karmaşa terimiyle son derece uyumludur. Klaus, Dionysos'un *kadınların tanrısı* olarak anıldığını vurgular ve zaman zaman boynuzlu olarak betimlenmesi ve Bakkhalar adlı eserde boğaya dönüşmesini göz önüne alarak, O'nun inek şeklindeki ana tanrıçanın ilk kocası olduğunu belirtir (Klaus, 2011, s. 36).

Şiva ile ilgili anlatılan bir mit bu duruma örnek olarak sunulabilir. Buna göre başlangıçta yüce tanrıça Ādi Şakti bir lotusun içerisine üç

yumurta bırakır. Bu üç yumurtadan Brahmā⁶, Vishṇu ve Şiva adlı tanrılar çıkarlar. Tanrıça üç tanrıya kendisiyle birlikte olmalarını söyler. Tanrıça bu teklifi kabul etmeyen Brahmā ve Vishṇu'yu alındaki üçüncü gözüyle küle çevirir. Şiva ise üçüncü göz karşılığında birlikteliği kabul eder. Gözü alır almaz tanrıçayı küle çevirir ve diğer iki tanrıyı hayata döndürür. Dünyayı canlı varlıklarla doldurma isteği duyan tanrılar, kadınlar olmadan bunu başaramayacaklarını anlarlar ve üçüncü gözün yardımıyla Sarasvatī, Lakshmī ve Pārvatī'yi yaratır ve bu tanrıçalarla evlenirler (Pattanaik, 2003, s. 98).

Euripides'in Bakkhalar adlı tragedyasının en önemli karakterlerinden biri olan Pentheus (Thebai kralı) ataerkil ussal düzenin ve Apollonik devlet düzeninin temsilcisi olarak son derece misojin bir yapıdadır. Dionysos hakkında söyledikleri bunu kanıtlar niteliktedir:

Saçların uzun, güreşçi değilsin herhalde, yanaklarını saran perçemlerden şehvet akıyor. Tenini beyaz tutmaya özen göstermişsin. Güneşten kaçıp gölgelerde yaşadığın belli. Güzelliğinle Afrodit'i büyülemek niyetindesin. Ama sen bana ilkin kim olduğunu söyler misin? (Euripides, 2010, s. 22).

Burada Apollonik düzenin temsilcisi Pentheus, menadlarıyla doğudan gelen ve Avrupa topraklarına ilk kez Thebai kentinde ayak basan *yabancı tanrıyla* açıkça dalga geçer. Ancak ölümü son derece trajiktir: kendi annesi tarafından kafası koparılarak öldürülür. Bu şekilde bütünlüğün yitirilmesi, şekil değişimleri, dönüşümler ve bedeninin parçalarının bağımsız bir biçimde varlıklarını sürdürebilmeleri androjen doğa güçlerinin sembolik performanslarıdır.

Hint mitolojisinde yer alan Şiva'nın yukarıda sayılan tüm özellikleri kendinde barındırdığı söylenebilir. "Ardhanārīṣvara" isimli formu bu açıdan son derece önemlidir. İsmi analiz edildiğinde: Ardha: yarım + nārī: kadın + iṣvara: tanrı, dolayısıyla *yarısı erkek, yarısı kadın olan tanrı* anlamına geldiği görülmektedir. Ardhanārīṣvara'nın sol tarafı süslü ve ayna tutan bir kadın şeklinde resmedilir, erkek olan sağ taraf ise münzevi olarak resmedilir. Bu metafiziki oluşum M.Ö. 500 civarında oluştuğu düşünülen Upanishadlara kadar dayandırılmaktadır.⁷

Her ne kadar görsel olarak Hermafrodit'e benzetilse de Şiva'nın bu formu cinsiyetlerin arasındaki sıradan farklılıklardan çok daha katmanlardan

⁶ Bu sözcük yansız hali olan Brahma ve Brahman biçimlerindeyken evrenin en yüce gücünü belirtirken; eril halde kullanıldığında (Brahmā) Hint tanrı üçlemesinde (trimūrti) yaratıcı konumda yer alan tanrıyı anlarız (Kaya, K., 2003, s. 56).

⁷ Hedwig, Matthias: *Androgynie in Mythos, Psychologie und Medienkultur*, s. 24, http://www.mythos-magazin.de/mythosforschung/mh_androgynie.pdf 17.11.2012.

oluşmaktadır. Şiva'nın bu derece güçlü bir tanrı olmasının her iki cinsiyetin gücünü de kendi bedeninde holistik bir biçimde barındırmasından kaynaklandığı açıktır. Ancak Ardhanārīṣvara formu Şiva'nın androjenlikle ilgili olduğu tek dışavurumu değildir. Şiva Apollonik- Dionizyak kutupluluğu altında ayrıştırılan tüm zıtlıkları ve bunun dışında evrende var olan canlı cansız her şeyi içermesi ile ataerkil kültür tarihi boyunca ayrıştırılan bütün dikotomileri ve bütün zıtlıkları son derece uyumlu bir biçimde kendinde ve kendi kültüründe barındırmaktadır. Böylelikle bu tanrı her şeyi uyumlu bir biçimde içermesi ile bütün karşıtlıkları ortadan kaldıran, tüm dikotomileri birleştiren ve kutuplulukları yok eden bir tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunların ışığında Ardhanārīṣvara'nın, Şiva'nın bütüncül yapısının tek dışavurumu olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Şiva'nın bütünsellik prensibini vurgulayan bir mit bu açılardan bakıldığında çok önemlidir. Buna göre dünyayı görmek için yola çıkan bir tüccarın oğlu çıktığı bu yolculukta çok ilginç şeylerle karşılaşır. Yürüdüğü yol üzerinde dağlar arasında akan bir çayda sürüklenmekte olan ağaç dalını fark eder. Dal önce dev bir yılanı dönüştürerek bu çayda banyo yapmakta olan bir kadını yutar ve tekrar eski formuna dönüşür. Daha sonra bir deve dönüştürerek kıyıda otlamakta olan üç mandayı yutarak tekrar çaya döner ve cansız bir dal parçası olarak sürüklenmeye devam eder. Bir süre sonra bir canavara dönüşür ve çay kıyısında olan çoban ile koyun sürüsünü bir çırpıda yedikten sonra tekrar eski formunu alır ve çayda sürüklenmeye devam eder. Dal, son olarak bir keşişe dönüşür. Bunun üzerine tüccarın oğlu cesaretini toplar ve keşişe yaklaşarak ona kim olduğunu sorar. Keşiş ondan gözlerini kapatmasını ister. Gözlerini tekrar açtığında karşısında tüm ihtişamıyla Bhairava'yı gören tüccarın oğlu büyülenmiştir. Kendine zorla da olsa gelen genç adam keşişten yolculuğunun sonunda ne olacağını öğrenmek ister. Aldığı cevap şoke edicidir: Keşiş, O'na bu yolculuğun sonunda dar ağacında asılarak öleceğini bildirir. Uzun yolculuklarından sonra yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünen genç adam geri dönmeye karar verir. Dönüş yolculuğunda sık bir ormandan geçerken rastladığı bir kadın ondan, elindeki elması yakındaki şehre götürüp satarak kendisine yiyecek almasını ister. Kadının elindeki elması alan genç adam şehre gider. Burada elmasının kralın hazinesinden çalındığını öğrenir ve yakalanarak asılmasına karar verilir! (Storl, 2004, s. 49).

Bu mitte Şiva'nın hiçbir sebep olmadan şekilden şekle girişi bu tanrının eril kültür alanına değil dinamik dişil doğa alanına ait olduğunu gösterir ki bu da bu mitteki en önemli motiflerden biridir. Bu da Şiva'yı en arkaik tanrılara yaklaştıran Proteus prensibidir: Kadere soru sorulmaz, soru sorulmasını engellemek için de türlü kılıklara girerek kaderi çizen tanrı, hatta kendisi kaderin ta kendisidir: hiç sebep olmaksızın doğanın insanlar için hazırladığı (kötü) sürprizlerin timsallerine dönüşür.

Ağaç dalı, canavar, yılan, dev, keşiş, kadın, ip gibi dönüşümleri ile Şiva, tıpkı doğa gibi, istediği zaman istediği her forma girebileceğini kanıtlar. Bu dinamikliği ile hiçbir şeyin şekline bağlı kalmak zorunda olmadığını kendi bedeni ile gösterir. Şiva'nın tüm bu dönüşümleri ile eril Apollonik kültür ironize edilir. Tanrının bile şeklini yitirmesi ve sadece canlı varlıklara (insan- hayvan) değil insan yapımı bir malzemeye bile dönüşmesi ile aslında kültürün de doğa olmaksızın var olamayacağını kanıtlıyor. Yukarıda anlatılan Şiva'nın Bhairava adlı formuyla ilgili anlatılan bu mit ile tanrının da tıpkı doğa gibi rasyonel davranmadığını ve Apollonik ussal düzende olduğu gibi planlı değil son derece tesadüfi davrandığını, bunun arkasında derin anlamların yattığının düşünülmesinin gereksiz olduğu vurgulanır.

Şiva'nın dönüştüğü unsurlardan bazıları Apollonik düzende abartı ve sınırsızlık ile ilintilendirilmektedir: devler, canavarlar vb. Dönüştüğü unsurlarda Apollonik hiyerarşi görülmemesiyle Şiva, Apollonik kültür alanına değil Dionizyak doğa alanına ait androjen bir tanrı olarak nitelendirilebilir.

Şiva ile ilgili anlatılan bir başka mit Şiva'nın tüm dikotomileri ortadan kaldıran ve her şeyi holistik bir biçimde kendinde barındırarak androjen bir tanrı olduğunu vurgulaması açısından son derece önemlidir. Bu mite göre Sukra, babasından miras olarak tanrıları bile sıkıntıya sokacak derecede bilgelik devralmıştır. Tanrılar ise daha fazla dayanamayıp Şiva'ya yardım etmesi için yalvarırlar. Şiva, tanrıların bu yalvarmalarını duyar ve Nandi'yi (Şiva'nın boğası) Sukra'nın üzerine gönderir. Şiva, Nandi'nin darbeleriyle yere düşen, Sukra'yı ekmek kırıntısı gibi iki parmağı arasında tutar ve ağzına koyarak yutar. Kurnazlıkları ve hileleri işe yaramayan Sukra Şiva'nın midesine kayar. Gördükleri karşısında hayrete düşmüştür: canlı cansız tüm her şeyi orada görür, cennet, cehennem, denizler, tanrılar, aşağı mitolojiden varlıklar, ermişler, insanlar, güzel- çirkin, iyi- kötü, canlı- cansız ne varsa oradadır. Gördükleri karşısında dehşete ve hayrete düşen Sukra, hiç durmadan Şiva'ya övgüler düzer. Bunun üzerine memnun olan Şiva, Sukra'yı penisinden dışarı atar (Storl, 2004, s. 59).

Bu mitte de tıpkı Yuvarlak İnsan mitinde olduğu gibi tanrılar Sukra'nın bilgeliğinden korkarlar. Buna son vermesi için Şiva'ya gitmeleri ise ilginçtir. Öte yandan eril bir tanrı olan Şiva'nın, tıpkı toprak ana gibi, önce yiyip sonra yeniden doğurması önemlidir. Bu da eril doğrusal zaman akışı ile değil, dişil döngüsel zaman akışı ile ilgilidir: bu Nietzsche bağlamında aynı şeylerin ebedi döngüsüne, dolayısıyla Dionizyak- yani androjen - dünya görüşüne tekabül eder. Şiva tarafından yutulan ve daha sonra dışarı atılan Sukra, Şiva'nın içinde hem fiziksel hem de manevi evrenin uyumlu bir şekilde bir arada olduğunu görür ve bir anlamda yenilenir.

Gerek Şiva ve Dionysos ile ilgili anlatılan mitler ve efsaneler gerekse de ikonografik olarak incelemeleri yapıldığında bu tanrıların, etik ölçütlerle ele alınacak rasyonelleşmiş tanrılar olmadıklarını söylemek mümkündür. Aksine Onlar, ışık- karanlık, iyi- kötü, güzel- çirkin, durağan-hareketli, vb. şekilde ayrıştırılan tüm unsurları hiçbir şekilde hiyerarşi gözetmeksizin kendilerinde ve kendi kültürlerinde, bütüncül bir şekilde, barındırırlar. Tüm bu özelliklerden yola çıkarak Şiva ve Dionysos adlı tanrıların, Apollonik kültür tarafından Kaos olarak nitelendirilen, ayrışma dönemi öncesine ait çok eski tanrılar olduklarını ifade edebiliriz. Pisagor'un tablosundaki ayrışma veya Nietzsche'nin Apollonik-Dionizyak kutupluluğu altında ele aldığı tüm her şeyi Şiva ve Dionysos, gerek mitlerde gerekse de ikonalar, resimler gibi görsel betimlemelerde kendi bünyelerinde ve kendi kültürlerinde barındırırlar.

SONUÇ

Androjenlik cinsiyet rolleri bağlamında eril- dişil olarak ayrıştırılan tüm zıtlıkları bir araya getirmesi açısından son derece önemli bir konudur. Androjenliği konu edinen ve bu hususta Şiva ve Dionysos adlı tanrıları temel alan çalışmamızın giriş kısmında da vurgulandığı gibi altın çağ olarak nitelendirilen başlangıçta her şeyin mutlu mesut bir şekilde bir arada yaşadığı, gelişen ataerkil din sistemleri ile bu durumun ortadan kalktığı görülmektedir. Sonrasında yer verilen Yuvarlak İnsan mitinde erostan logosa, yani erotik bilinçsizlikten akıl yürüten varlığa geçiş konu edinir. Göbek bağının günahkârlık yeri olarak gösterilmesinin nedeni ise anne ile olan bağın kötülenmek istenmesi olduğu açıktır.

Pisagor'un on karşıtlıklar tablosu ile bu durumun, yani cinsiyet ayrımcılığının, çok daha eski zamanlara dayandığı görülmektedir. Kaos mitleri bu ayrımın başlangıcına işaret etmeleri açısından son derece önemlidirler. Ataerkil yapılı yaratılış mitlerinde başlangıçta Kaos olduğu, eril tanrıların bu Kaos'u Kozmos'a çevirmek için mücadele ettikleri vurgulanır. Tüm korku saçan varlıkların tanrılar tarafından ortadan kaldırıldıkları ve düzenin bu sayede sağlandığı anlatılır durur.

Apollon, tıpkı Hint tanrısı Vishnu gibi, bu kahraman tanrılardan biri olarak ön plana çıkar. Onlar, insanlığın yararı için düzeni sağlamak için kötücül varlıklarla savaşır dururlar. Şiva ve Dionysos adlı tanrılar için ise kaos- kozmos, iyi- kötü, kadın- erkek gibi ayrımlara yer yoktur. Onlar duyularla ve güdülerle hareket eden, her insanı, her varlığı ayınlığa taşıyan tanrılardır. Bu tanrıların kültürlerinde varlıklar kötü, korkutucu, çirkin veya iyi, güzel gibi sıfatlarla ayrıştırılmazlar. Her şey her varlık doğanın bir parçasıdır ve bu sebeple de bir ve aynıdır.

Kahramanlıklarıyla ünlü eril tanrıların en büyük korkuları dişil özelliklere sahip olmaktır. Zeus'un Dionysos'u baldırından doğurması, bu

tanrının klasik eril formunun çözülmesine yol açarak, O'nu bir anlamda dişileştirir. Pentheus'un kadın kıyafetleri içine görünmesi de bununla benzerdir. Dionysos eril düzenin temsilcileri olan Zeus ve Pentheus'u bir anlamda dişileştirerek onların katı sınırlarını ve arkasına saklandıkları erkeklik duvarını yıkmaktadır.

Şiva'nın Ardhanārīṣvara formu eril dişil diye ayrıştırılan tüm ilkeleri bir araya getirerek hiçbir şeyin bir diğerinden üstün veya aşağı olmadığını her şeyin eşit olduğunu vurgulaması açısından son derece önemlidir. Kadın ve erkeğin (Pārvaṭī ve Şiva) yan yana eşit şekilde görüldükleri ikonaları ataerkil kültürü yapı bozuma uğratmaktadır. Öte yandan bu tanrıyla ilgili anlatılan ve yukarıda yer verdiğimiz mitler gerek dönüşümün tüm dinamiklerini sergileyebilmesi gerekse de var olan her şeyi kapsaması, ayrıca hem eril hem de dişil yaratım gücüne sahip olduğunu vurgulaması açısından son derece önemlidir.

Bütün bunlardan yola çıkarak Hint tanrısı Şiva ve Yunan tanrısı Dionysos'un ataerkil ussal düzenin düşüncelerine ve isteklerine göre, rasyonalize edilemediği ve bu düzenle hiçbir surette uyuşmadığı görülmektedir. Bu tanrıların, tıpkı eski eşitlikçi dönemlerde olduğu gibi, eros ile ilintili olduklarını söyleyebiliriz. Yukarıda yer verilen mitler de dikkate alındığında Şiva ve Dionysos'un, Apollonik düzenin temsilcileri olan eril tanrıların aksine mükemmellik, hiyerarşi, üstünlük, gibi özelliklerle hiçbir şekilde ilgilenmedikleri söylenebilir. Hint mitolojisinde ölümün ve yıkımın tanrısı olarak bilinen Şiva (Kaya, K. 2003, s. 182) ve Yunan mitolojisinde sahip olduğu özellikler sebebiyle dışlanan Dionysos (Erhat, 2012, s. 93), Apollonik düzendeki gibi, durağan değil, devingen tanrılardır: bir taraftan yaratırlarken diğer taraftan hiç sebep gözetmeksizin yok edebilmektedirler. Tüm bunlar göz önüne alındığında Şiva ve Dionysos adlı tanrıların ayrıştırıcı ataerkil ussal düzen öncesine ait androjen tanrılar oldukları söylenebilir.

KAYNAKÇA

Aiskhylos, (2010). *Oresteia: Agamemnon, Adak Sunucular, Eumenidler*. Çeviren: Onay, Yılmaz. İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.

Daniélou, A. (1992). *Gods of Love and Ecstasy: The Traditions of Shiva and Dionysus*. Rochester: Inner Traditions .

Erhat, A. (2007). *Mitoloji Sözlüğü* (15. basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Euripides. (2010). *Bakkhalar*. Çeviren: Eyüboğlu, Sabahattin. Ankara: İş Bankası Yayınları.

Göttner-Abendroth, H. (1997). *Die Göttin und ihr Heros*. Münih: Frauenoffensive Verlag.

Hankiss, E. (2001). *Fears and Symbols: An Introduction to the Study of Western Civilization*. Budapeşte: Central European Univ Press.

Hedwig, M. *Androgynie in Mythos, Psychologie und Medienkultur*. http://www.mythos-magazin.de/mythosforschung/mh_androgynie.pdf 17.11.2012.

Kaya, K. (2001). *Hinduizm*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Kaya, K. (2003). *Hint Mitolojisi Sözlüğü*. Ankara: İmge Yayıncılık.

Kaya, K. (2008). *Upanishadlar*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaya, K. (2016). *Hint Felsefesinin Temelleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Kaya, K. (2018). *Rigveda*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaya, N. (2000). *Der Gott des Grotesken. Eine literaturanthropologische Studie*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No.98.

Kurzke, H. (1985). *Thomas Mann Werk-Epoche-Wirkung*. Münih: C. H. Beck Verlag.

Mailahn, K. (2011). *Dionysos, Gott der Frauen. Eine mythologische Spurensuche*. Münih: Grin Verlag.

Pattanaik, D. (2003). *Indian Mythology*. US: Lake Book Manufacturing Inc.

Platon. (2012). *Şölen*. Çeviren: Eyüboğlu, Sabahattin- Erhat, Azra. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Storl, W.-D. (2004). *Şiva- The Wild God Of Power And Ecstasy*. Rochester: Inner Traditions.